

ЛІРИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР – СТРУКТУРИ І ВАРІАТИВНІСТЬ: ДО МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті за допомогою структурно-семіотичного методу пропонується досліджувати інваріанті структури ліричного фольклору та його варіативні інтерпретації.

Ключові слова: фольклор, структурний метод.

Структурно-семіотичний аналіз в гуманітарних науках має чималу історію.

Починаючи з праці Фердинанда де Соссюра "Курс загальної лінгвістики" (1916), структурний метод остаточно затверджується в гуманітаристиці. В даній роботі автор запропонував досліджувати мову в двох зрізах: історичному – її генетичний розвиток, та в синхронному – внутрішню організацію мови. Саме ці два поняття: синхронія та діахронія були сформульовані Ф. де Соссюром і остаточно ввійшли в практику структуралістів¹. Якщо поняття "діахронія" відповідало поглядам представників історичної лінгвістики, то "синхронія" – компаративістів, які досліджували мову через зміну її граматичних конструкцій. Ідеї Ф. де Соссюра розвивали його учні-лінгвісти – Е.Сепір, Л.Блумфільд (американський дискриптивізм), Л.Ельслев (данська глосематика, засновники сучасної семіотики), М.Трубецької та Р.Якобсон (празький лінгвістичний кружок)². Саме у лінгвістиці був сформульований і відпрацьований структурний підхід як конкретно-науковий метод. До середини ХХ ст. даний метод розповсюдився майже у всіх гуманітарних науках, формуючи окремі наукові дисципліни – структурна лінгвістика, структурне літературознавство (поетика), структурна історія³.

Безпосередньо структуралізмом у більш вузькому розумінні прийнято вважати його французький напрям, який представляли: етнолог – К.Леві-Строс, історик культури – М.Фуко, психоаналітик – Ж.Лакана, літературознавець – Р.Барт, а також мистецтвознавець У.Еко (Італія)⁴. Саме ці вчені, використовуючи структурний метод, порушуючи проблему свідомого та несвідомого, змінили традиційне кантіанське сприйняття світу і перетворили структуралізм у філософсько-ідеологічну течію. Досліджуючи культуру як сукупність знакових систем, таких як мова, релігія, міфологія, мистецтво, мода, реклама та ін., вони знайшли приховані закономірності, яким людина слідує несвідомо. Даним закономірностям відповідають глибинні культурні пласти, які по-різному визначаються у різних концепціях (поняття "епістема" та "дискурсивні формації", що характеризують глибинні рівні знань у М.Фуко⁵, поняття "листа" у Р.Барта та Ж.Дерріди⁶, "ментальні структури" у Леві-Строса⁷), але завжди розглядаються як ті, що обумовлюють зв'язок людської свідомості та світу. Людське "Я", що не вважає на ці структури є джерелом ілюзій щодо вільного вибору та самостійних дій людини. Таким чином, структуралізм переглянув ряд традиційних понять гуманістики, таких як – автор, текст, твір і т.д. Поряд з цим на іншому рівні абстракції структуралізм займався пошуком типологічних узагальнень, вселюдських універсалій, загальних схем діяльності людського інтелекту. Дана структурне світосприйняття було швидко спростоване, бо "не структури виходять на вулиці, а люди"⁸. Поряд з цим конкретно-науковий структурно-семіотичний метод ефективно був використаний у низці гуманітарних дисциплін⁹.

Необхідно зазначити, що структурний аналіз у кожній з наук має свою специфіку, але при цьому має незмінні основні принципи, методологічні схеми, а саме:

а) виділення основного масиву об'єктів ("корпусу" текстів, якщо, наприклад, досліджуємо культуру), в яких можлива наявність єдиної структури; головне зафіксувати їх у часі, на певному синхронному зрізі, щоб спочатку дослідити взаємовідношення та взаємозв'язок між ними, а потім історію – примат синхронії над діахронією;

б) поділ даних об'єктів на елементарні частини (сегменти), в яких різномірні елементи поєднуються завдяки типовим зв'язкам та відношенням; визначення в елементах реляційних якостей для кожного конкретного відношення.

г) виявлення зв'язків між сегментами, їхня систематизація та побудова абстрактної структури, завдяки синтезуванню чи формально-логічному чи математичному моделюванню; виведення із структури усіх можливих конкретних варіантів і перевірка їх на практиці¹⁰.

Саме така послідовність операцій дає можливість з'ясувати внутрішні приховані взаємозв'язки і відношення в будь-яких об'єктах, що є основним постулатом структурного методу.

Такий підхід був використаний засновником структурної фольклористики російським вченим В.Я.Проппом (1895 – 1970). Він перший застосував структурний метод до аналізу фольклору. Об'єктом його дослідження була слов'янська казка. В.Я.Пропп вважав, що для того, щоб вивчити історію формування казки як жанру, необхідно спочатку з'ясувати механізм її побудови. Перший етап у процесі дослідження для Проппа – це синхронний аналіз казки. Результати даного дослідження знайшли своє відображення у праці "Морфологія казки" (1928)¹¹. Вчений доводив, що всі казки у своїй основі мають єдину структуру, інваріантну схему, так звану "повний варіант казки". В.Я.Пропп показав, що основними структуроутворюючими елементами казок є функції персонажів, всього яких 36. Дані функції можуть виконуватися різними персонажами, але завжди у одній і тій самій послідовності. Таким чином, вчений довів, що існує всього "одна казка із 36 функцій", з якої утворюються інші, використовуючи той чи інший набір функцій. Логічним продовженням даного дослідження науковця була праця "Історичні корені чарівної казки"¹², у якій В.Я.Пропп вже на основі генетичного (історичного методу), показав історію формування жанру казки, джерело для формування її сюжетів, яким були традиційні обряди слов'янських племен.

В 50 – 80 роках ХХ ст. структурний аналіз був застосований до вивчення всіх фольклорних жанрів: ліричного, епічного, паремій тощо. Відомі у цьому напрямі наступні праці: Л.Г.Пермякова, М.Рошияну, Є.М.Мелетинського, С.Г.Лазутіна, К.В.Чистова¹³. Над структурним аналізом народнопісенної творчості працювали: С.Г.Лазутін, Н.П.Колпакова, В.І.Єршоміна, Э.В.Померанцева, М.І.Кравцов, А.М.Новикова, Г.І.Мальцев, Б.Н.Путілов¹⁴ та ін.

На сьогодні в напрямку структурно-семіотичного аналізу фольклору працюють переважно російські дослідники: С.Б.Адоньєва А.К.Байбурин, Т.А.Бернштам., А.Т.Хроленко¹⁵ та ін.

Дослідники ліричного фольклору, як правило, є послідовниками ідей Ю.М.Лотмана¹⁶. Вони розглядають пісню як різновид поезії і досліджують переважно композиційну (зовнішню) структуру даного твору. Застосовуючи так звану метод "лотманівських решіток", за допомогою якого автор вивчав види поезії, науковці виводять інваріантні структури зовнішньої текстуальної форми пісень. Однією з найкращих робіт у цій галузі, на наш погляд, є праця О.І.Дея "Поетика української народної пісні"¹⁷.

У даній праці автор виділив основні принципи композиційної побудови української пісні: а) принцип об'єктивно-логічної та асоціативної послідовності – характерний для пісень інформативних – частіше балади та соціально побутові пісні; б) принцип поляризації – частіше зустрічається в ліричних піснях – базується на зіставленні протилежностей – метод психологічних паралелізмів; в) принцип виділення одиничного, акцентування – спіралевидна побудова – ліро-епічні твори, ліричні твори – будується на виділенні головного персонажу, події у тексті; г) принцип "контамінації" – для усіх жанрів – комбінуються усі попередні принципи композиційної побудови у одній пісні. Останній принцип зустрічається найчастіше, його ще називають "кіномонтаж" (Ейзенштейн)¹⁸.

На наш погляд, для всебічного вивчення народнопісенної творчості необхідно з'ясувати також механізм її внутрішньої організації. Ми вважаємо, що до вивчення ліричних творів також необхідно застосувати "пропівський метод", що дасть нам можливість побачити внутрішні закономірності їхньої побудови, а не лише зовнішні. Ми пропонуємо звести всі ліричні твори

до персонажів та функцій, тобто показати інваріантні схеми народнопісенної творчості по жанрам, з'ясувати відмінності між останніми у внутрішній організації. Останнє, в свою чергу, дасть нам можливість вийти на історію формування пісенних жанрів з позиції слов'янської архетипізації та розкрити особливості пісенних творів як знакових систем. Також, при наявності сталих інваріантних схем, ми зможемо з'ясувати особливості варіативності в народнопісенній творчості. Так як варіативність, як вважає К.В. Чистов, з'являється під впливом багатьох факторів: територіального, соціального, історичного, мовно-діалектного, суб'єктивно виконавського¹⁹, при наявності сталих схем можна з'ясувати, які елементи пісенних творів змінюються частіше, а які є сталими в усіх регіонах фольклорного простору.

Таким чином, застосовуючи структурно-семіотичний аналіз при вивченні ліричного фольклору, ми зможемо дослідити як його інваріантні структури (композиційні та сюжетні), так і варіативні.

¹ Соссюр Фердинанд де. Труды по общему языкознанию. – М., 1977. – С. 430.

² Основные направления структурализма. – М., 1961. – С. 260; Пражский лингвистический кружок: Антология. – М., 1970. – С. 230; Руднев В.П. Словарь культуры XX в. – М., 1999. – С. 288 – 295.

³ Курсанов Г. Современный структурализм. – М., 1973. – С. 186; Мулуд Н. Современный структурализм. – М., 1986. – С. 360.

⁴ Грецкий Э.А. Французский структурализм. – М., 1971. – С. 312; Николова М. Основные философские проблемы французского структурализма. – М., 1971. – С. 348.

⁵ Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – М., 1977. – С. 286.

⁶ Барт Р. Избранные работы: семиотика, поэтика. – М., 1994. – С. 358; Автономова Н.С. Концепция "археологического знания" М.Фуко // Вопросы философии. – 1968. – № 6; її ж: Психоаналитическая концепция Жака Лакана // Вопросы философии. – 1973. – № 11;

⁷ Леви-Строс К. Структурная антропология. – М., 1983. – С. 534.

⁸ Структурализм. Постструктурализм / Новая философская энциклопедия. – Т. 3. – М., 2001. – С. 647 – 648.

⁹ Автономова Н.С. Философские проблемы структурного анализа в гуманитарных науках. – М., 1977. – С. 284; Апреян Ю.Д. Идеи и методы структурной лингвистики. – М., 1966. – С. 286; Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Л., 1940. – С. 646.

¹⁰ Барабаш Ю. Эти неуловимые структуры. // Иностранная литература. – 1972. – № 1. – С. 16 – 32.; Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного анализа. – М., 1975. – С. 275; Бореев В. Критика буржуазного структурализма и научный статус структурного метода / Теории, школы, концепции (критический анализ). Художественный текст и контекст реальности. – М., 1977. – С. 33 – 68; Бореев В. Структурализм: история, теория, практика. // Историко-философский сборник. Материалы теоретической конференции аспирантов философского факультета. – МГУ, 1974. – С. 144 – 152; Структурный метод / Этнография и смежные дисциплины. Школы и направления. Методы. – М., 1988. – С. 159 – 162.

¹¹ Пропп В.Я. Морфология сказки. – М., 1928. – С. 360.

¹² Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – М., 1946. – С. 386.

¹³ Лазутин С.Г. Поэтика русского фольклора. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. – М., 1976; Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише). – М., 1970; його ж: Основы структурной паремииологии. – М., 1970; Рошияну М. Традиционные формулы сказки. – М., 1975; Чистов К.В. Специфика фольклора в свете информации // Вопросы философии. – 1972. – № 6; його ж: Принципы текстологического изучения фольклора. – Л., 1966.

¹⁴ Еремина В.И. Поэтический строй русской лирики. – Л., 1979; Лазутин С.Г. Русские народные лирические песни, частушки и пословицы. – М., 1990. – С. 237; Колпакова Н.П. Типы народной частушки // Русский фольклор. – Л., 1966. – Т. 10; Кравцов Н.И. Русское народное устное творчество. – М., 1977. – С. 375; Мальцев Г.И. Традиционные формулы русской народной необрядовой лирики. – Л., 1989.

¹⁵ Адоньева С.Б. Сказочный текст и традиционная культура. – СПб., 1997; її ж: Традиционная лирика: К проблеме целостности фольклорного текста. // Кунсткамера. Этнографические тетради. – СПб., 1995. – Вып. 7; Баубурин А.К. Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточно-славянских обрядов. – СПб., 1993; Бернштам Т.А. Ай же ты, великий оратюшка! // Фольклор и этнографическая действительность. – СПб., 1992; її ж: Добрый молодец и река Смородина. // Кунсткамера. Этнографические тетради. – СПб., 1993. – Вып. 1; її ж: Русская сказка: феномен и действительность //

Кунсткамера. Этнографические тетради. – СПб., 1999. – Вып. 8 – 9; Хроленко А.Т. Семантика фольклорного слова. – Воронеж, 1992.

¹⁶ Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. – СПб., 1972. – С. 270; його ж: Лекции по структуральной поэтике // Ю.М. Лотман и тартуская школа. – М., 1964; його ж: Структура художественного текста. – М., 1970. – С. 384.

¹⁷ Дей О.І. Поетика української народної пісні. – К., 1978. – С. 247.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Чистов К.В. Традиция. Стереотип и вариативность. Вариационная поэтика / Чистов К.В. Народные традиции и фольклор. – СПб., 1986. – С. 107 – 178.

В статье с помощью структурно-семиотического метода предлагается исследовать инвариантные структуры лирического фольклора и его вариативные интерпретации.

Ключевые слова: фольклор, структурный метод.

In this article we propose to research the invariance structures of the lyric folklore and its variance interpretations with the help of structure-semiotic method.

Key words: folklore, structural method.